

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

วิถีชีวิตผู้คนในชุมชนล้านนาตั้งแต่ครั้งอดีต ล้วนดำรงอยู่ภายใต้ความหลากหลายของระบบนิเวศ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนล้านนาในอดีตเหล่านี้จึงมีความเข้าใจในหลักภูมิศาสตร์ที่จะอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดีตลอดมา ในประวัติศาสตร์อันยาวนาน พร้อมไปกับการสั่งสม เรียนรู้ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่แฝงไว้ด้วยระบบวิถีคิด ระบบคุณค่า การประยุกต์สร้างสรรค์องค์ความรู้ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ การใช้ประโยชน์และรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่ามาอย่างยาวนานนับตั้งแต่อดีต ชาวล้านนามีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนภายใต้โลกทัศน์แห่งความเชื่อและพิธีกรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ล้วนวางอยู่บนรากฐานแห่งความเชื่อสองกระแสคือ หนึ่งความเชื่อเรื่องการนับถือผี สองความเชื่อเรื่องการนับถือพระพุทธศาสนา ที่ต่างก็สามารถหลอมรวมดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสอดคล้องกับวิถีแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนได้ตลอดมา

นับตั้งแต่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น ยังคงเป็นเพื่อการดำรงชีพแบบพออยู่พอกินพร้อม ๆ กับการรักษาป่าและระบบนิเวศให้ยั่งยืนอันเป็นรากฐานสำคัญแห่งการดำรงชีวิตและสืบสานวัฒนธรรมภูมิปัญญาร่วมกันของชุมชน ด้วยหลักความเชื่อและภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านรูปแบบของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ถึงแม้ว่าความเปลี่ยนแปลงจากกระแสการพัฒนาประเทศภายใต้การรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรจากส่วนกลาง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ก็ไม่สามารถทำลายรากฐานความเชื่อดั้งเดิมให้หมดสิ้นลงได้หลายชุมชนในแผ่นดินล้านนายังคงสืบทอดวิถีชีวิต พิธีกรรมความเชื่อ ผ่านรูปแบบการจัดการทางสังคม อันเป็นความสัมพันธ์ของ “คน”, “ชุมชน” และ “ดิน – น้ำ – ป่า” ที่อาศัยเกื้อกูลกันมาโดยตลอดภายใต้ความสัมพันธ์ของคนกับสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากรูปแบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่จำแนกพื้นที่ออกเป็น ป่าต้นน้ำลำธาร ป่าใช้สอย พื้นที่ไร่ ที่นา ที่อยู่อาศัย แหล่งประกอบพิธีกรรม และศาสนสถาน อย่างเป็นระบบและสอดคล้อง

เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันภายใต้ความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายของระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน (กฤษฎา บุญชัย, 2540)

ชุมชนล้านนาในอดีตจึงอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทางสังคมเข้ามาเป็นเครื่องมือในการประยุกต์องค์ความรู้เพื่ออนุรักษ์ระบบนิเวศและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้คงอยู่ ผ่านรูปแบบความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมทางพุทธศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการจัดตั้งองค์กรเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ เช่นกลุ่มเหมืองฝาย เพื่อดูแลรักษาป่าต้นน้ำ มีการสืบชะตาสายน้ำโดยพระสงฆ์ และมีการทำพิธีบวงสรวงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผีขุนน้ำที่ช่วยดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกของระบบนิเวศเอาไว้ให้ ด้วยมุมมองเช่นนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาจึงมิใช่สิ่งที่อยู่โดดเดี่ยวหรือเลือนลางจากความ เป็นจริงของสังคม แต่หากยังเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงวิถีคิด วิถีปฏิบัติของบุคคลและสังคมอีกด้วย ดังนั้นเมื่อมองภูมิปัญญาท้องถิ่น พุทธศาสนา พิธีกรรมความเชื่อในสังคมของชาวล้านนาจึงไม่ได้เห็นแค่พุทธศาสนาหรือความเชื่อที่ชาวบ้านนับถือเท่านั้นหากยังเห็นความเชื่อเรื่องผีที่ช่วยควบคุมก้อนหินเคียงคู่อ้อยู่อเสมอ ฉะนั้นเมื่อมองวัดจึงไม่ได้เห็นแค่พระ แต่เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้านด้วย ในทำนองเดียวกันเมื่อคิดถึงศีลธรรมก็โยงไปถึงระบบภูมิปัญญาและระบบความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนที่ม่ต่อระบบนิเวศชุมชนด้วย ด้วยมุมมองเช่นนี้พิธีกรรมความเชื่อทางศาสนาจึงมิได้มีจุดมุ่งหมายแต่เพียงศาสนาประการเดียวเท่านั้น หรือเป็นเพียงตัวเชื่อมระหว่างบุคคลกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งสูงสุดเท่านั้น แต่หากยังเป็นศักยภาพในการปรับตัวและประยุกต์องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับชุมชน ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมด้วย (พระไพศาล วิสาโล, 2544)

บ้านป่าดึ่งหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมต่อการดำรงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม และมีระบบนิเวศชุมชนที่เอื้อต่อการพึ่งพาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนที่หมุนเวียนใช้ได้ตลอดทั้งปีตามแต่ช่วงฤดูกาล บริเวณพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านกับภูเขามีสป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณที่เหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนของชาวบ้านในการดำรงชีวิต ทั้งในด้านของการใช้น้ำ การเก็บของป่า แหล่งสมุนไพรพื้นบ้าน ฯลฯ และมีพื้นที่ราบลุ่มที่น้ำที่มีความเหมาะสมต่อการเพาะปลูกอยู่รอบๆ บริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน มีลำน้ำแม่ฮ่อฮักไหลผ่านซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่มีจุดเริ่มต้นในบริเวณ พื้นที่ป่าขุนแม่กว้งไหลผ่านกลางหมู่บ้าน ริมสองข้างลำน้ำจึงเป็นระบบนิเวศที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตชุมชนแห่งนี้มีประวัติการตั้งรกรากถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานเกือบ 200 กว่าปี ดำรงวิถีชีวิต

ด้วยการเก็บของป่า และการเกษตรกรรมสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยยังมีการสืบสาน ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม การดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมท้องถิ่น ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการทางสังคม ควบคู่กันมาอย่างยาวนาน กระบวนการเหล่านี้เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนที่สร้างสรรค์สืบทอดไว้ให้กับคนรุ่นหลังในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันท่ามกลางการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดมาอย่างต่อเนื่อง และชุมชนแห่งนี้ยังมีจารีตประเพณีและการประกอบพิธีกรรมความเชื่อด้านการเกษตรกรรมที่สัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นถึงระบบความคิด ระบบความเชื่อของชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชนให้ยังคงอยู่

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนของชาวบ้านป่าดึ่งหลวง ซึ่งเป็นการศึกษาถึงการปรับตัวและประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านด้วยมิติทางความเชื่ออันหลากหลาย โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับระบบการเกษตรและการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนนั้น มีบทบาทควบคู่กับประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าในปัจจุบันระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไป แต่การยึดถือปฏิบัติตามระบบความเชื่อดั้งเดิมในการใช้ประโยชน์และการรักษาระบบนิเวศชุมชนก็ยังคงมีอยู่ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่าเหตุใดพิธีกรรมและระบบความเชื่อเหล่านี้จึงดำรงอยู่ได้ และดำรงอยู่อย่างไรท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน การศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้จึงเป็นการศึกษาถึงศักยภาพของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองผ่านมิติด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีความหมาย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาชุมชนอย่างเข้าใจ และเป็นการส่งเสริม สนับสนุน ชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างถูกต้องเหมาะสมสืบต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

ได้แก่ พื้นที่หมู่บ้านป่าดิ่งหลวง หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยใช้พื้นที่ชุมชนแห่งนี้เป็นที่ในการศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ซึ่งผู้วิจัยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังกล่าวในการศึกษาดังต่อไปนี้

1. เป็นชุมชนที่มีสภาพทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมต่อการดำรงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม ซึ่งชุมชนตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างที่ราบเชิงเขากับพื้นที่ราบลุ่มที่นา บริเวณพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านกับภูเขามีสปาดั้งรัง และป่าเบญจพรรณที่เหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในระบบชุมชนของชาวบ้าน บริเวณหมู่บ้านมีลำน้ำแม่ฮ่องฮักไหลผ่าน โดยมีต้นน้ำที่มัจจุเริ่มต้นในบริเวณพื้นที่ป่าขุนแม่กวง

2. เป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลานานเกือบ 200 กว่าปี ชุมชนแห่งนี้ยังมีการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมาอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านระบบการผลิต การดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ฯลฯ เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนที่สร้างสรรค์สืบทอดไว้ให้กับคนรุ่นหลังในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันท่ามกลางการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดมาอย่างต่อเนื่อง

3. ชุมชนแห่งนี้ยังมีจารีตประเพณีและการประกอบพิธีกรรมความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นถึงระบบความคิด ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่าของชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศชุมชน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยเชื่อว่า การวิจัยครั้งนี้จะช่วยให้มองเห็นและเข้าใจในการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบัน ท่ามกลางการปรับตัวและประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตที่พึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยได้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในมิติมุมมองอันหลากหลาย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาร่วมกันอย่างเข้าใจ และเป็นการส่งเสริม สนับสนุน ชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนอย่างถูกต้องเหมาะสมสืบต่อไป

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. บริบททั่วไปของชุมชน

- ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน
- ประวัติการก่อตั้งถิ่นฐานของชุมชน
- สภาพทั่วไปของชุมชน

2. ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี
- ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อทางพุทธศาสนา

3. ศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน

- ภูมิปัญญาในด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน
- ภูมิปัญญาในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้
- พิธีกรรมพื้นบ้านเพื่อการรักษาระบบนิเวศชุมชน
- ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ
- ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้าน
- ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร

หมู่บ้านป่าดึ่งหลวง หมู่ที่ 2 ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด จำนวน 336 ครัวเรือน มีประชากรรวมกันทั้งหมดจำนวน 642 คน แบ่งเป็น ประชากรชายจำนวน 323 คน ประชากรหญิงจำนวน 323 คน (ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลเชิงดอย, 2547)

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

การอนุรักษ์ หมายถึง การจัดการทรัพยากรและการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน - น้ำ - ป่า - สมุนไพร - อาหาร ของชาวบ้านป่าดึ่งหลวง และการปกป้องดูแลรักษาทรัพยากร ในระบบนิเวศชุมชนทั้งที่มีอยู่และที่กำลังจะหมดไปให้กลับคืนมามีดังเดิมในชุมชน

ระบบนิเวศชุมชน (Community Ecosystem) หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติภายใน ชุมชนบ้านป่าดึ่งหลวง ได้แก่ ดิน - น้ำ - ป่า - สมุนไพรพื้นบ้าน - อาหาร ที่ชาวบ้านป่าดึ่งหลวง

ได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต พร้อมไปกับการรักษาทรัพยากรในระบบนิเวศชุมชนให้ยังคงอยู่อย่างยั่งยืน

การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับองค์ความรู้ของชาวบ้าน ป่าดิงหลวงที่ได้รับการส่งสืบทอดผ่านกระบวนการประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติร่วมกันของชุมชนในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน และส่งเสริมสนับสนุนการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนในด้านการเกษตรกรรมและการพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคปัจจุบัน

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับคุณค่าบางอย่างร่วมกันของชุมชน ได้แก่ ข้อปฏิบัติ ข้อห้าม ข้อยกเว้น ข้อตกลง เพื่อใช้ในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมให้เป็นไปในบรรทัดฐานเดียวกัน เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้ และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับบางสิ่งบางอย่างที่ไม่เป็นปกติของสังคมเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์เหล่านั้นร่วมกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved